

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

О. М. ТАРАН-ЛАЛА, кандидат економічних наук, доцент
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Проблема функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи набуває особливої значимості й вимагає комплексних методологічних досліджень, розробки науково обґрунтованої концепції функціонування, що дозволить істотно впливати на соціальні та економічні процеси, від реалізації яких залежить підвищення життєвого рівня населення нашої держави. Сучасна концепція функціонування вимагає активізації теоретичних досліджень і практичних розробок із проблематики функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи, яка враховує нинішні особливості розвитку національної економіки.

У науковій літературі зустрічаються різні методології, що відбивають сутність згаданого процесу. Але, донині в науковій літературі не отримали широкого висвітлення методичні підходи до комплексної діагностики ефективного функціонування системи споживчої кооперації щодо особливостей етапу становлення економіки постіндустріального суспільства.

Отже, вивчення наукових праць, присвячених діагностиці ефективності функціонування споживчої кооперації, свідчить про відмінності в методичних підходах до вирішення цієї проблеми.

Визначаючи теоретико-методологічну та практичну значимість генезису функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи, доцільно визнати, що проблема ефективного функціонування споживчої кооперації вимагає подальшого наукового обґрунтування. Це обумовлено відсутністю впорядкованої сукупності інструментів і розробленої методології визначення ефективності функціонування соціально-економічної системи та визначає актуальність даного дослідження.

Дискусійність проблеми, об'єктивна необхідність подальшого поглиблення теоретичних досягнень концептуально-методологічного характеру та прикладних розробок із діагностики функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи у структурі національної економіки й зумовили мету дослідження.

Таким чином, теоретичний аналіз та узагальнення наукових праць дозволив нам визначити поняття «ефективне функціонування системи споживчої кооперації» як результативність кількісних і якісних змін у часі та просторі, перехід її з певного якісного стану, що характеризується структурними перетвореннями як загалом системи, так і основних її елементів і зв'язків (соціально-організаційних і соціально-господарських структур, соціально-економічних відносин, соціального статусу й інтересів суб'єктів-учасників, соціальних інститутів споживчої кооперації тощо), які характеризуються структурними перетвореннями, трансформацією інтересів і соціального статусу суб'єктів-учасників системи споживчої кооперації, змістом соціально-економічних відносин споживчої кооперації між ними.

Практичне значення запропонованої системи критеріїв діагностики ефективного функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи полягає в можливості їх безпосереднього використання під час обґрунтування, вибору й використання показників у процесі аналізу тенденцій ефективного функціонування споживчої кооперації, а також обґрунтування стратегій, планів і програм їх розвитку на короткострокову, середньострокову й довгострокову перспективу.

Ключові слова: функціонування, діагностика, споживча кооперація, соціально-економічна система, критерій надійності управління, критерій функціональної ефективності, критерій виробничо-технологічної ефективності, критерій комерційної ефективності, критерій соціальної ефективності, критерій екологічної ефективності, критерій соціально-психологічної ефективності.

Проблема функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи має особливу значущість і вимагає комплексних методологічних досліджень, розробки науково обґрунтованої концепції функціонування, що дозволить істотно впливати на соціальні й економічні процеси, від реалізації яких залежить підвищення життєвого рівня населення нашої держави. Сучасна концепція функціонування вимагає активізації теоретичних досліджень і практичних розробок із проблематики функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи, яка б урахувала нинішні особливості розвитку національної економіки.

У науковій літературі зустрічаються різні методології, що відбивають сутність згаданого процесу [1–8]. Але, до теперішнього часу в науковій літературі не отримали широкого освітлення методичні підходи до комплексної діагностики ефективного функціонування системи споживчої кооперації стосовно особливостей етапу становлення економіки постіндустріального суспільства.

Отже, вивчення наукових праць, присвячених діагностиці ефективності функціонування споживчої кооперації, свідчить про відмінності в методичних підходах до вирішення цієї проблеми.

Визначаючи теоретико-методологічну та практичну значущість генезису функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи, доцільно визнати, що проблема ефективного функціонування споживчої кооперації вимагає подальшого наукового обґрунтування. Що обумовлено відсутністю впорядкованої сукупності інстру-

ментів і розробленої методології визначення ефективності функціонування соціально-економічної системи та визначає актуальність даного дослідження.

Дискусійність проблеми, об'єктивна необхідність подальшого поглиблення теоретичних досягнень концептуально-методологічного характеру та прикладних розробок із діагностики функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи у структурі національної економіки зумовили мету дослідження.

Сучасна концепція функціонування вимагає активізації теоретичних досліджень і практичних розробок із проблематики функціонування соціально-економічної системи, яка б враховувала нинішні особливості розвитку національної економіки.

Якісні зміни в розвитку суспільства, з одного боку, перетворюють ефективне функціонування на дієвий інструмент формування національної економіки, а з іншого боку, викликають необхідність перетворення споживчої кооперації як соціально-економічної системи в цілому, так і її окремих елементів.

Стратегічний розвиток суспільства як вагома складова припускає активне реформування споживчої кооперації як соціально-економічної системи, що за своєю місією покликана реалізувати на ефективній соціально-економічній основі своє призначення.

У зв'язку з цим виникають нові вимоги до функціонування споживчої кооперації, адекватні сучасним завданням, які висуває суспільство перед кооперативною системою. Одночасно споживча кооперація сама потребує трансформації, обумовлюючи необхід-

ність розробки теоретичних і практичних основ реалізації цілісного підходу до рішення сукупності проблем її ефективного функціонування.

У наукових працях багатьох науковців розкриті позиції із приводу суті функціонування споживчої кооперації [1–8].

Так, досліджуючи проблеми споживчої кооперації, С. Г. Бабенко визначає функціонування споживчої кооперації в інституціональному середовищі «як якісну зміну системи, спрямовану на підвищення добробуту пайовиків та обслуговуваного населення в результаті соціалізації внутрішніх інституціональних угод, що формуються у процесі їх взаємодії із зовнішніми інститутами, які визначають соціально-моральні, економічні й організаційно-управлінські характеристики системи» [2, с. 134].

В. В. Гончаренко вважає, що процес функціонування є системним процесом, який повинен розглядатися як сукупність соціальних та економічних чинників. При цьому за своїм змістом процес функціонування характеризує як послідовну зміну станів, явищ, сукупності дій для досягнення результату соціально-економічного розвитку [3].

У цілому, розділяючи позицію автора, хотілося б відмітити, що подібне визначення хоча й відбиває суть поняття функціонування споживчої кооперації, у той же час акцентує його тільки позитивну спрямованість, із чим напевно ми можемо погодитись.

У науковій літературі зустрічається також поняття ефективного функціонування, під яким розуміється регульований процес змін у різних сферах діяльності соціально-економічних систем, спрямований на досягнення певного економічного й соціального рівня розвитку за збереження природного довкілля і максимізації задоволення соціально-економічних потреб членів-пайовиків споживчих кооперативів.

У науковій літературі питання діагностики ефективності споживчої кооперації постійно знаходилися в центрі уваги.

Так, деякі вчені вважають, що основним критерієм ефективності кооперації слугує, передусім, зростання прибутків її членів,

а не прибуток [6, с. 87]. Такого погляду дотримувалися і багато інших учених, які вважали, що ефективність споживчої кооперації слід оцінювати з позицій рівня прибутків учасників споживчої кооперації, підвищення їх рівня життя і членів їх сімей, створення нових робочих місць, формування ефективної соціальної інфраструктури системи кооперації тощо.

Серед учених зустрічається точка зору про те, що поняття ефективного функціонування і стійкого розвитку споживчої кооперації є дуже близькими за своїм тлумаченням, і, ґрунтуючись на цьому положенні, поняття «функціонування» визначається як процес, «визначуваний чинниками економічного зростання, що зберігає їх упродовж тривалого періоду часу, підтримуючий економічне зростання в суспільно необхідних межах та обмежуючий його в разі загрози подальшого існування соціально-економічної системи» [7].

У літературі широкого поширення набули також концепції оцінки ефективності діяльності організацій споживчої кооперації за показниками, що характеризують їх фінансову стійкість, ділову активність, надійність, результативність соціально-економічної діяльності й т. ін. Деякими авторами було запропоновано використовувати різні інтегральні показники ефективності діяльності споживчої кооперації [4, 8].

Спеціальне завдання соціально-економічної системи становить підтримку надійності, стабільності у процесі її розвитку. Так, під розвитком розуміється необоротна, спрямована, закономірна зміна системи. У результаті розвитку змінюється не тільки структура системи, але і її поведінка, функціонування.

Здатність системи забезпечити досягнення поставлених цілей визначається тим, якою мірою процесам управління притаманні властивості стабільності, оперативності, адаптивності, безперервності та як вони сполучаються між собою.

Стабільність – властивість процесу управління зберігати й відновлювати свою якість в умовах зовнішніх і внутрішніх обурювань.

Оперативність – властивість процесу управління забезпечувати завершення циклу управління в необхідні терміни.

Стійке управління завжди оперативне, зворотна ж залежність виявляється не завжди: це пояснюється можливістю недосягнення потрібної якості рішення, несвоєчасністю доведення рішень до виконавців, перекручуванням інформації із провини засобів і способів управління.

Адаптивність – здатність змінювати форми й методи управління залежно від обставин, що виникають. Вона можлива, якщо система управління здатна міняти по обставинці свою структуру та правила (алгоритми) дій. Адаптивність – одна з необхідних, але недостатніх умов надійності: система управління може змінювати і форми, і методи, але не досягати бажаних результатів через неякісні рішення, запізнювання рішень тощо, – через усе, що не забезпечує стабільності управління.

Безперервність – властивість (здатність) процесу управління не допускати перерв між послідовно виконуваними етапами (фазами) процесу, що призводять до зниження якості управління. Безперервність – властивість, що не претендує на оцінку якості рішень або управління, однак, вона є необхідною умовою надійності управління, у той час як стабільність – одна з достатніх умов.

Про надійність усієї системи управління найбільше повно можна судити на підставі величини відхилення її поточного стану від поставлених перед нею цілей. Досить загальною характеристикою є також різниця між цілями, які могли б бути досягнуті у випадку реалізації алгоритму оптимального управління, і значенням показника цілей, що забезпечується реальною системою.

Отже, характеристика управління з боку надійності припускає оцінку системи під час вивчення відхилень, актуальність розгляду яких у кожному конкретному випадку обумовлена показниками, застосовуваними для формулювання основної проблеми й завдань управління на певному рівні системи, а також під час аналізу відхилень, що враховує багатопараметричний характер критерію управ-

ління, який використовується системою загалом і кожним її елементом окремо.

При цьому як основу для побудови системи показників, здатних охарактеризувати надійність, варто використовувати відхилення, характер яких безпосередньо пов'язаний зі специфікою діяльності споживчої кооперації. Для більш детальної оцінки властивостей системи її надійність може оцінюватися, у тому числі й із позиції окремого типу управління: програмного, адаптивного, екстремального та ефективного.

Вивчення методичних підходів до оцінки ефективності споживчої кооперації свідчить про те, що більшість із них зводилася лише до визначення економічної ефективності, що, безумовно, не охоплювало всієї сукупності результатів їх діяльності як складного соціально-економічного громадського явища.

І. А. Маркіною була запропонована концепція «системної ефективності споживчої кооперації», заснована на оцінці комплексу результатів і показників, що відбивають «міру задоволеності зовнішніх і внутрішніх потреб (інтересів), які враховують економічні, соціальні, інтеграційні, диверсифікаційні, бюджетні та інші відносні ефекти» [5].

Відповідно до запропонованого І. А. Маркіною методичного підходу, оцінка ефективності споживчої кооперації повинна визначатися, передусім, за критеріями: спрямованості діяльності споживчої кооперації (внутрішня і зовнішня ефективність); залежності споживчої кооперації від того або того суб'єкта (пайовики; органи державної влади; споживче населення; інші ринкові контрагенти); рівня ієрархії системи споживчої кооперації (підприємство, район, область, державний рівень); видів діяльності (соціальна, економічна, інтеграційно-диверсифікаційна тощо) й галузей (ефективність виробництва, надання послуг, торгівлі і тому подібне); блоків управління (управління виробництвом, маркетингом, активами, персоналом і т. ін.) тощо.

Проте, дослідження показали, що в науковій літературі не отримали адекватного опрацювання питання, пов'язані з уточненням сутності, обґрунтуванням критеріїв оцінки процесу ефективного функціонуван-

ня системи споживчої кооперації стосовно особливостей умов розвитку ринкової економіки.

У процесі дослідження нами уточнено поняття ефективності функціонування системи споживчої кооперації як результативності кількісних і якісних змін у часі та просторі, переходу її з одного якісного стану в інше, що характеризується структурними перетвореннями, трансформацією інтересів і соціального статусу суб'єктів-учасників системи споживчої кооперації, змістом соціально-економічних стосунків споживчої кооперації між ними.

Важливим теоретико-методологічним питанням дослідження процесу ефективного функціонування системи споживчої кооперації є оцінка характеру соціально-економічних змін і результатів її функціонування.

У науковій літературі різними авторами вивчені основні ознаки ефективного функціонування. Вони відмічають, що реальний процес функціонування характеризується ознаками спрямованості (прогресивною, позитивною, регресивною, негативною), безповоротності й цілим рядом інших ознак, що відбивають закономірності функціонування.

Проведений нами теоретичний аналіз дозволив уточнити основні ознаки-характеристики процесу функціонування стосовно особливостей системи споживчої кооперації. Такими основними ознаками-характеристиками є:

- постійна трансформація соціально-економічного змісту цілей і зміни характеру соціальних функцій;
- зміни в соціально-економічному статусі й інтересах суб'єктів-учасників системи споживчої кооперації;
- ускладнення або спрощення змісту й характеру соціально-економічних стосунків споживчої кооперації;
- зміна (розширення або скорочення) можливостей задоволення потреб та інтересів суб'єктів-учасників;
- нелінійність змін у процесі функціонування системи споживчої кооперації;
- багатоваріантність та альтернативність у процесі функціонування;

- поєднання вірогідності передбачуваності й непередбачуваності в тенденціях функціонування системи споживчої кооперації;

- суперечність характеру та спрямованості процесу функціонування, який, діючи одночасно в різних напрямках, призводить як до конструктивних (прогрес), так і деструктивних (регрес) результатів.

Оскільки функціонування є динамічним процесом сутнісних (кількісних і якісних) змін системи споживчої кооперації, то, відповідно, і оцінка повинна будуватися на методичних підходах, що дозволяють урахувати цю специфічну характеристику – динаміку процесу. Іншими словами, така оцінка повинна враховувати динаміку в кількісних і якісних характеристиках процесу ефективного функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи.

Проте оцінка процесу ефективного функціонування не може зводитися тільки до фіксації тих змін, які сталися в системі споживчої кооперації. Головним завданням такої оцінки є як оцінка самого факту соціальних змін і соціального розвитку, визначення чинників, якими ці процеси були обумовлені, так і оцінка міри соціальної спрямованості, прогресивності, регресивності, результативності, ефективності соціально-економічних процесів, що сталися в системі споживчої кооперації.

Вивчення тенденцій ефективного функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи й методичних підходів до їх оцінки свідчать про те, що подібні оцінки та характеристики часто є суб'єктивними. Більшість із них ґрунтується лише на суб'єктивних бажаннях, прагненнях, позиціях окремих груп суб'єктів-учасників споживчої кооперації.

Складність оцінки ефективного функціонування системи споживчої кооперації полягає у протиріччі суб'єктивності й об'єктивності подібних оцінок.

Суб'єктивність оцінки ефективного функціонування системи споживчої кооперації проявляється в суб'єктивному погляді на ці процеси з боку окремих груп суб'єктив-

учасників, які мають свої особливі корінні інтереси.

Складність і суперечність оцінки змін, що відбуваються в системі споживчої кооперації як наслідки її функціонування, пояснюються різними поглядами й інтересом суб'єктів управління, а, відповідно, і відмінностями у критеріальних підходах до оцінки цих процесів.

Протиріччя в оцінках результативності, ефективності функціонування пояснюються відмінностями на користь суб'єктів-учасників системи споживчої кооперації.

Так, рядових членів-пайовиків споживчих кооперативів, у першу чергу, цікавить міра досягнення головної мети створення споживчих кооперативів – задоволення соціально-економічних, матеріальних і нематеріальних потреб членів-пайовиків на основі здійснення виробничої, торговельної або іншої господарської діяльності.

Керівників споживчих кооперативів, у першу чергу, цікавить міра досягнення результатів, що відбивають економічні параметри функціонування системи споживчої кооперації або особисте збагачення.

Споживачів товарів і послуг, що виготовляються споживчими кооперативами, у першу чергу, звичайно, цікавить міра можливості їх придбання за доступними цінами, високої якості за високого рівня обслуговування покупців і т. д.

При цьому однією групою суб'єктів-учасників системи споживчої кооперації одні й ті ж конкретні результати функціонування можуть оцінюватися як позитивні, а інші – як негативні (наприклад, під час вирішення питання про величину розподілу частини прибутку на заохочення членів-пайовиків – керівних працівників органів управління кооперативу й на задоволення соціально-економічних інтересів або інших потреб основної маси рядових членів-пайовиків тощо).

Іншими словами, якщо ті або ті соціально-економічні зміни мають негативні наслідки для статусу, положення однієї групи членів-учасників системи споживчої кооперації (хай і нечисленною), то такі зміни цією групою, зазвичай, оцінюються як неправильні,

шкідливі, непотрібні тощо; для інших груп, які виграють від цих змін, ці результати функціонування можуть сприйматися, характеризуватися й оцінюватися як позитивні (позитивні).

Відносний підхід до оцінки ефективного функціонування виявляється, як правило, у тому, що представники груп суб'єктів-учасників системи споживчої кооперації, які виграли, результати змін, відповідні їх інтересам, оцінюють як позитивні, а програшні – як негативні.

Дослідження показали, що об'єктивність оцінки ефективного функціонування системи споживчої кооперації повинна будуватись, ґрунтуючись на двох принципах:

Принцип перший. Досягнення мети на основі забезпечення балансу реальних інтересів усіх суб'єктів-учасників системи споживчої кооперації. Цей принцип означає, що у главу кута оцінки має бути покладена міра досягнення головної мети функціонування системи споживчої кооперації – задоволення потреб усіх суб'єктів-учасників системи на основі безперервного пошуку балансу інтересів: а) керівних і рядових членів-пайовиків; б) найнятих робітників організацій і підприємств споживчої кооперації; в) населення як головного споживача продуктів і послуг, що виготовляються кооперативами; головного джерела поповнення робочої сили й головного джерела розширення соціальної бази споживчої кооперації – потенційних членів-пайовиків споживчих кооперативів.

Принцип другий. Комплексність оцінки результатів функціонування системи споживчої кооперації. Цей принцип припускає, передусім, одночасну комплексну оцінку всіх результатів функціонування системи та їх наслідків у взаємозв'язку та взаємозалежності.

На сьогодні у працях різних авторів пропонуються різні методичні підходи й інструментарії оцінки функціонування споживчої кооперації [1–8].

І. А. Маркіною, наприклад, для оцінки функціонування споживчої кооперації запропонований комплексний методичний під-

хід, що дозволяє проводити подібну оцінку на основі, по-перше, системи показників соціально-економічного розвитку; по-друге, моделі зіставлення екзоорієнтованих показників соціально-економічного розвитку; по-третє, методики оцінки зовнішніх і внутрішніх чинників соціально-економічного розвитку споживчої кооперації. Показники функціонування, запропоновані І. А. Маркіною, відбивають результати й рівні розвитку як поточного стану організації, так і перспективного [5].

Для аналізу й оцінки змін системи споживчої кооперації можуть бути використані показники, що характеризують як об'єктивні й суб'єктивні передумови та чинники, так і наслідки її функціонування. До перших можуть бути зараховані показники, що характеризують переважаючі типи власності, технологій і техніки, особливості організації діяльності системи споживчої кооперації, склад і структуру соціальної бази споживчої кооперації, пріоритетні галузі й сектори господарства споживчої кооперації, переважаючий механізм управління стосунками споживчої кооперації тощо. До других – такі приватні показники, як число новостворюваних споживчих кооперативів, число діючих кооперативів, їх статутний капітал, число пайовиків, обсяг інвестицій, кількість діючих магазинів, роздрібний товарообіг, обіг та харчування, надання послуг населенню, витрати на виробництво і продаж продукції, середня чисельність населення, фонд нарахування заробітної плати, обіг організацій тощо.

Уживані нині показники функціонування системи споживчої кооперації певною мірою відображають соціально-економічну сутність цього процесу. У той же час, специфіка системи споживчої кооперації як соціально-економічної системи, з одного боку, і результати функціонування цієї системи на етапі становлення постіндустріальної економіки, з іншого, вимагає уточнення принципових підходів до вироблення критеріїв і показників оцінки процесу ефективного функціонування.

Дослідження процесу функціонування споживчої кооперації як соціально-економіч-

ної системи нерозривно пов'язано з оцінкою ефективності. Рішення цього завдання вимагає опрацювання, передусім, таких теоретико-методологічних питань, як уточнення суті та критеріїв ефективності функціонування системи споживчої кооперації.

Обґрунтування критеріїв оцінки ефективного функціонування системи споживчої кооперації є центральним методологічним питанням. Вибір критеріїв має принципово важливе значення для обґрунтування системи показників оцінки ефективного функціонування. Лише на основі рішення цієї задачі створюються об'єктивні передумови для того, щоб витримати єдину методологічну й методичну основу, забезпечити взаємну узгодженість та ув'язку як показників визначення ефективності функціонування системи споживчої кооперації в цілому, так і окремих її підсистем.

Під критерієм, зазвичай, прийнято розуміти ознаку або принцип, на основі якого здійснюються оцінка, порівняння, класифікація яких-небудь об'єктів або явищ. Він, у широкому значенні, повинен давати можливість представити узагальнене вираження міри розвитку досліджуваного процесу, фіксувати його результативність, відбивати суть оцінюваного процесу й бути як би мірилом відповідності наших представлень об'єктивній дійсності. У ньому повинні знаходити віддзеркалення цілі явища, що вивчаються, і шляхи їх реалізації. Критерій ефективності повинен володіти передумовами стимулювання розвитку процесу, що вивчається, підвищення його ефективності. З цього слідує принципово важливий методологічний висновок про те, що вибір критерію ефективності повинен виходити, передусім, зі змісту тієї економічної категорії, яка характеризує явище, що вивчається, а, ні в якому разі, не носити довільний характер.

З урахуванням сказаного, критерій ефективності функціонування системи споживчої кооперації можна було б визначити як максимізацію рішення завдання задоволення потреб і захисту інтересів членів-пайовиків споживчих кооперативів за заданих ресурсів або оптимальних витрат засобів праці під

час збереження довкілля і вирішення питань соціального розвитку територій. Такий критерій ефективності дозволив би мати загальне уявлення про ефективність процесу функціонування, тих якісних і кількісних змін, які сталися за досліджуваний період у системі споживчої кооперації, фіксувати основні результати її функціонування.

Критерій ефективності функціонування системи споживчої кооперації є однією зі складних форм прояву категорії ефективності, яка відносно інших її видів виступає як найбільш узагальнююче поняття, що синтезує в собі цілий комплекс окремих самостійних значень ефективності. Тільки такий розгляд цієї категорії з позиції системного підходу відповідною мірою дозволяє розкрити її сутність. При цьому потрібно мати на увазі, що ефективне функціонування системи споживчої кооперації обумовлюється не лише її внутрішніми характеристиками, як дуже часто помилково представляють багато дослідників, але також і характеристиками впливу їх на зовнішнє середовище. Тобто, ефективність обов'язково слід розглядати не лише як внутрішню, але і як зовнішню характеристику системи споживчої кооперації.

Оскільки критерій ефективності функціонування системи споживчої кооперації дає узагальнене формулювання кінцевих результатів її функціонування, то він практично є єдиним для всіх ієрархічних рівнів системи споживчої кооперації. Проте оцінити ефективність функціонування системи споживчої кооперації одним єдиним синтетичним критерієм надзвичайно складно, бо сама система споживчої кооперації є поняттям багатокомпонентним. Для цих цілей потрібна система відповідних критеріїв, що відбивають різні сторони ефективності діяльності споживчих кооперативів.

Дослідження показали, що розробка системи критеріїв оцінки ефективного функціонування системи споживчої кооперації в сучасних умовах повинна базуватися на таких методичних принципах:

- по-перше, на принципі урахування специфіки функцій споживчої кооперації;

- по-друге, на принципі комерціалізації і самоокуповування, відповідно до якого господарська діяльність споживчої кооперації повинна ґрунтуватися на ринкових механізмах, що забезпечують самофінансування і самоокуповування їх діяльності;

- по-третє, на принципі системності підходу до оцінки результативності діяльності споживчих кооперативів.

Принцип урахування специфіки функцій споживчої кооперації. Сутність і головні цілі споживчої кооперації об'єктивно зумовлюють необхідність використання під час обґрунтування вибору критеріїв оцінки ефективності її діяльності, передусім, функціонального підходу.

У нашому дослідженні під функцією мається на увазі роль, що виконується тим або тим об'єктом, у певній сфері діяльності за встановленими правилами.

Отже, відповідно до функціонального підходу потреби й інтереси споживчої кооперації слід розглядати як сукупність функцій, необхідних для їх задоволення. Такими функціями, передусім, є:

- а) соціальна функція, яка полягає: в задоволенні інтересів і потреб як членів споживчих кооперативів, так і споживачів продукту, що вони виробляють; у створенні нових робочих місць і необхідних передумов для підвищення професійного рівня, поліпшення виробничих, житлових, побутових та інших умов своїх членів і найманих робітників тощо;

- б) виробнича функція – функція пріоритету забезпечення динамічного й ефективного розвитку виробництва тих або тих продуктів як основи діяльності споживчих кооперативів;

- в) комерційна функція – отримання прибутку в результаті виробництва певного продукту й реалізації його на ринку в цілях задоволення потреб не членів споживчої кооперації;

- г) розподільна функція – розподіл прибутку між членами споживчої кооперації, з одного боку, у цілях задоволення їх інтересів і потреб відповідно до статуту, з іншого – у цілях забезпечення динамічного розвит-

ку основних видів діяльності споживчого кооперативу.

Принцип комерціалізації і самоокуповування діяльності споживчої кооперації. У процесі вироблення критеріїв оцінки ефективного функціонування системи споживчої кооперації і її організацій необхідно враховувати особливості їх функціонування, зумовлені специфікою механізму їх функціонування, з одного боку, як некомерційної, а, з іншого, як комерційної організації.

Відомо, що метою некомерційних організацій не є отримання прибутку. Їх головна мета – досягнення соціальних результатів у різних сферах діяльності, задоволення потреб у підвищенні якості життя. Отже, в основу оцінки їх діяльності мають бути покладені критерії і показники соціальної ефективності з урахуванням специфіки діяльності тих або тих некомерційних організацій.

У той же час, некомерційні організації мають право займатися підприємницькою діяльністю, якщо така спрямована на досягнення її статутних цілей. Оцінка ж ефективності такої діяльності визначається, як відомо, максимізацією економічних (фінансових) результатів (прибутку). Такі цілі визначають і вибір відповідних критеріїв та показників оцінки ефективності (передусім, економічної ефективності) комерційних організацій, основу яких становить порівняння доходу (прибутку) й витрат, що викликали їх.

Принцип системності підходу до оцінки результативності діяльності споживчих кооперативів. Відповідно до системного (комплексного) підходу споживча кооперація є сукупністю взаємозв'язаних напрямів некомерційної і комерційної діяльності, у процесі якої виявляються специфічні її результати – функціональні, економічні, соціальні, екологічні, соціально-психологічні.

Функціональними результатами діяльності споживчої кооперації як організації, діяльність якої спрямована на задоволення потреб її учасників, мають бути результати, що характеризують досягнення стійкості процесу постійного задоволення все зростаючих потреб членів-пайовиків споживчих кооперативів і надійний захист їх інтересів.

Економічними результатами споживчої кооперації є її можливості у процесі функціонування справляти певне економічне враження. Такі економічні результати належать безпосередньо до процесу виробництва продукту організацією споживчої кооперації.

Екологічні результати виявляються в безпосередньому впливі результатів виробничої діяльності споживчих кооперативів на стан природного довкілля, рівень її збереження і раціонального використання, міру забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування нітратами й іншими шкідливими речовинами.

Ґрунтуючись на методологічних положеннях системного підходу й відповідно до вищенаведених принципів та основних результатів діяльності споживчих кооперативів, нами уточнені й розкриті основні результати функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи в економіці ринкової орієнтації, які необхідно покласти в основу вибору критеріїв і показників оцінки ефективності функціонування системи споживчої кооперації (рис. 1).

Дослідження показали, що основними результатами функціонування системи споживчої кооперації є:

- функціональні результати, які відбивають результативність процесів функціонування і характеризуються досягнутим рівнем рішення проблеми задоволення соціально-економічних та інших потреб членів-пайовиків;
- економічні результати, що характеризуються рівнем створеного економічного ефекту за певний період часу;
- соціальні результати, що характеризують зміни, які сталися в умовах праці, життя і добробуту працівників споживчих кооперативів;
- екологічні результати, що відбивають зміни за ступенем впливу діяльності підприємств та організацій споживчої кооперації на рівень забруднення або руйнування природного довкілля;
- соціально-психологічні результати, що характеризують зміни, які сталися у сприйнятті населенням споживчої кооперації, її

вплив на формування позитивного соціально-психологічного клімату, досягнення лояльності й задоволеності населення діяльністю споживчих кооперативів.

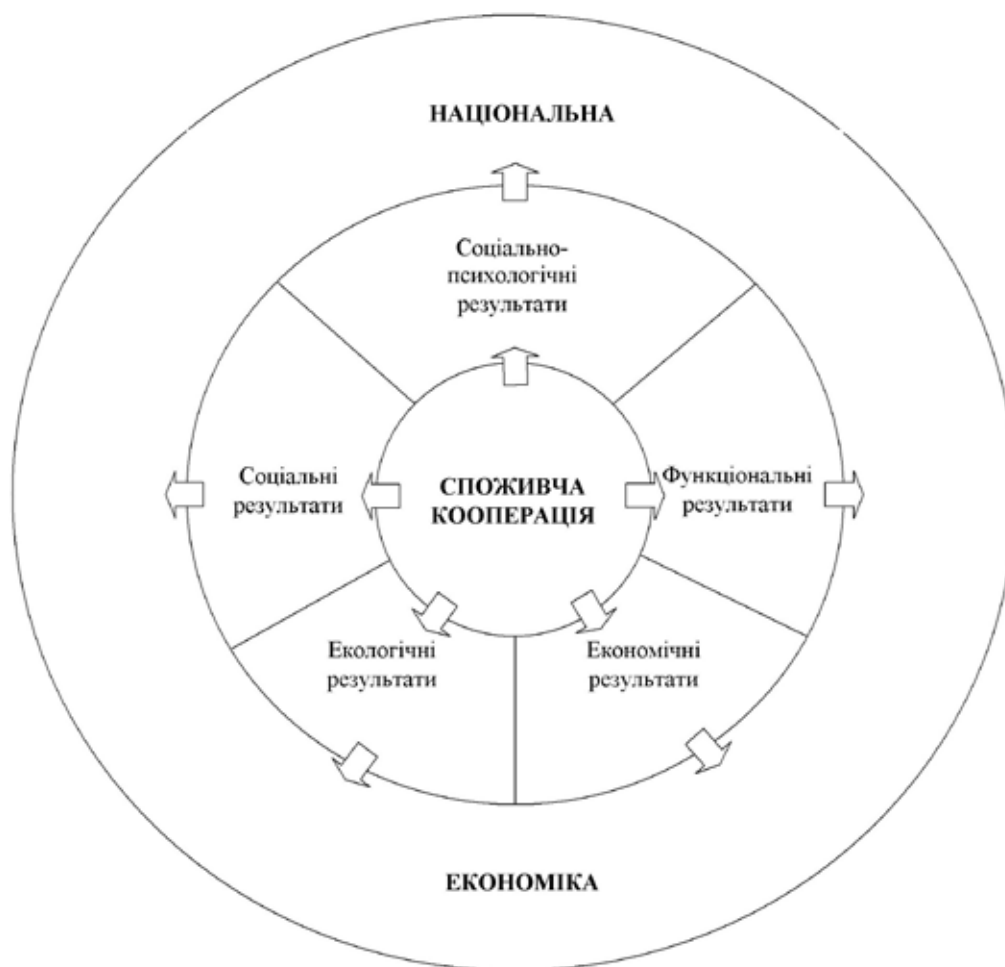

Рис. 1. Результати функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи в секторі національної економіки

Грунтуючись на вищеназаних принципах, у процесі дослідження автором запропоновано використовувати таку систему критеріїв діагностики ефективного функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи:

- критерій надійності управління соціально-економічною системою відображає проблеми забезпечення надійного функціонування соціально-економічної системи управління, окремих її підрозділів, а також місця та причини їхнього виникнення;

- критерій функціональної ефективності відбиває ступінь змін, інтересів, що сталися в результаті функціонування на рівні задово-

лення, і потреб членів споживчої кооперації відповідно до проголошених цілей;

- критерій виробничо-технологічної ефективності дає уявлення про зміни, що сталися на рівні економічної ефективності вживаних технологічних процесів, технічної бази, використання усіх видів виробничих ресурсів;

- критерій комерційної ефективності відбиває вплив процесів розвитку на прибутковість як результат комерційної діяльності та характеризує соціальні процеси;

- критерій соціальної ефективності характеризує зміни, що сталися в соціальних процесах: створення нових робочих місць, а також необхідних передумов для підвищен-

ня професійного рівня й поліпшення виробничих, житлових, побутових та інших умов своїх членів і найнятих робітників тощо;

- критерій екологічної ефективності відбиває, у якій мірі діяльність споживчої кооперації впливає на стан природного довкілля, ступінь її відтворення, раціонального використання і збереженості, ступінь забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування нітратами й іншими шкідливими речовинами;

- критерій соціально-психологічної ефективності характеризує ступінь впливу результатів розвитку споживчої кооперації на формування сприятливого соціально-психологічного клімату, атмосфери задоволеності населення діяльністю споживчих кооперативів.

Отже, теоретичний аналіз та узагальнення наукових праць дозволили нам визначити поняття «ефективне функціонування системи споживчої кооперації» як результативність кількісних і якісних змін у часі та просторі, перехід її з одного якісного стану, що характеризується структурними перетвореннями як загалом системи, так і основних її елементів та зв'язків (соціально-організаційних і соціально-господарських структур, соціально-економічних стосунків, соціального статусу й інтересів суб'єктів-учасників, соціальних інститутів споживчої кооперації тощо). Це характеризується структурними перетвореннями, трансформацією інтересів і соціального статусу суб'єктів-учасників системи споживчої кооперації, змістом соціально-економічних стосунків споживчої кооперації між ними.

Практичне значення запропонованої системи критеріїв діагностики ефективного функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи полягає в можливості їх безпосереднього використання під час обґрунтування, вибору й використання показників у процесі аналізу тенденцій ефективного функціонування споживчої кооперації, а також обґрунтування стратегій, планів і програм їх розвитку на короткострокову, середньострокову й довгострокову перспективу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко С. Г. Стратегія розвитку кооперативного сектора економіки України / С. Г. Бабенко // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 4. – С. 38–49.
2. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці : монографія / С. Г. Бабенко – Київ : Наукова думка, 2003. – 332 с.
3. Гончаренко В. В. Теоретико-методологічні підходи до відродження національного кооперативного руху / В. В. Гончаренко // Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. – 2001. – № 5–6 (18–19). – С. 10–15.
4. Губин В. В. Проблемы социально-экономического развития системы потребительской кооперации в условиях рынка / В. В. Губин, А. А. Степанов, И. А. Степанов. – Москва : ООО «Издательский дом Центросоюза», 2012. – 196 с.
5. Маркіна І. А. Управління споживчою кооперацією як соціально-економічною системою : монографія / І. А. Маркіна – Полтава : ПУСКУ, 2008. – 255 с.
6. Окландер М. А. Стратегії розвитку підприємств споживчої кооперації України : монографія / М. А. Окландер, О. П. Чукурна, В. В. Гончаренко. – Одеса : Екологія, 2007. – 324 с.
7. Теплов В. И. Социально-экономическая деятельность потребительской кооперации : монографія / В. И. Теплов. – Белгород: Изд-во Белгородского университета потребительской кооперации, 1999. – 206 с.
8. Теплов В. И. Управление социально-экономическим развитием системы потребительской кооперации / В. И. Теплов. – Белгород : Издательство Белгородского университета потребительской кооперации, 1999. – 295 с.

REFERENCES

1. Babenko S. H. *Ekonomika i prohnouzuvannya*, 2003, no. 4, pp. 38–49.
2. Babenko S. H. *Transformatsiya kooperativnykh system u perekhidniy ekonomitsi* [Transformation of cooperative systems in a transitional economy] : [monohrafiya]. Kyiv: Naukova dumka, 2003. 332 p.
3. Honcharenko V. V. *Visnyk Poltavskoho derzhavnoho silskohospodarskoho instytutu* [Bulletin of Poltava State Agricultural Institute: Collected papers]. Poltava: Poltavsk'ky derzhavny sil's'kohospodars'ky instytut, 2001, no. 5–6, (18–19), pp. 10–15.
4. Hubyn V. V., Stepanov A. A., Stepanov Y. A. *Problemy sotsyal'no-ekonomicheskoho rozvytya systemy potrebytel'skoy kooperatsyy v uslovyakh rynku* [Problems socially economic development of the system of consumer cooperation in terms of market]. Moskva: OOO «Yzdatel'skyy dom Tsentrosoyuza», 2012. 196 p.
5. Markina I. A. *Upravlinnya spozhyvchoyu kooperatsiyeyu yaksotsial'no-ekonomichnoyu systemoyu* [Management of Consumer Cooperatives as by the socio-economic system]. Poltava: PUSKU, 2008. 255 p.
6. Oklander M. A., Chukurna O. P., Honcharenko V. V. *Stratehiyi rozvytku pidpryyemstv spozhyvchoyi kooperatsiyi Ukrayiny* [Strategies of development of enterprises of consumer cooperation of Ukraine]. Odesa: Ekolohiya, 2007. 324 p.
7. Teplov V. Y. *Sotsyal'no-ekonomicheskaya deyatel'nost' potrebytel'skoy kooperatsyy* [Socio-economic activity of consumer cooperation]. Belhorod: Yzd-vo Belhorodskoho unyversyteta potrebytel'skoy kooperatsyy, 1999. 206 p.
8. Teplov V. Y. *Upravlenye sotsyal'no-ekonomicheskym rozvytyem systemy potrebytel'skoy kooperatsyy* [Management socio-economic development of the system of consumer cooperation]. Belhorod: Yzdatel'stvo Belhorodskoho unyversyteta potrebytel'skoy kooperatsyy, 1999. 295 p.

Е. Н. Таран-Лала, кандидат экономических наук, доцент (Высшее учебное заведение Укопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Методологические аспекты формирования механизма диагностики эффективного функционирования потребительской кооперации Украины как социально-экономической системы.**

Аннотация. Проблема функционирования потребительской кооперации как социально-экономической системы приобретает особую значимость и требует комплексных методологических исследований, разработки научно-обоснованной концепции функционирования, что позволит существенно влиять на социальные и экономические процессы, от реализации которых зависит повышение жизненного уровня населения нашего государства. Современная концепция функционирования требует активизации теоретических исследований и практических разработок по проблематике функционирования потребительской кооперации как социально-экономической системы, учитывающей сегодняшние особенности развития национальной экономики.

В научной литературе встречаются разные методологии, отбывающие сущность упомянутого процесса. Но, до настоящего времени в научной литературе не получили широкого освещения методические подходы к комплексной диагностике эффективного функционирования системы потребительской кооперации относительно особенностей этапа становления экономики постиндустриального общества.

Следовательно, изучение научных трудов, посвященных диагностике эффективности функционирования потребительской кооперации свидетельствует об отличиях в методических подходах к решению этой проблемы.

Определяя теоретико-методологическую и практическую значимость генезиса функционирования потребительской кооперацией как социально-экономической системы, целе-

сообразно признать, что проблема эффективного функционирования потребительской кооперации требует дальнейшего научного обоснования, что обусловлено отсутствием упорядоченной совокупности инструментов и разработанной методологии определения эффективности функционирования социально-экономической системы и определяет актуальность данного исследования.

Дискуссионность проблемы, объективная необходимость дальнейшего углубления теоретических достижений концептуально-методологического характера и прикладных разработок по диагностике функционирования потребительской кооперации как социально-экономической системы в структуре национальной экономики и обусловили цель исследования.

Таким образом, теоретический анализ и обобщение научных трудов позволил нам дать определение понятия «эффективное функционирование системы потребительской кооперации» как результативность количественных и качественных изменений во времени и пространстве, переход ее из одного качественного состояния, характеризующегося структурными превращениями как в целом системы, так и в основных ее элементах и связях (социально-организационных и социально-хозяйственных структур, социально-экономических отношений, социального статуса и интересов субъектов-участников, социальных институтов потребительской кооперации и тому подобное), характеризующихся структурными превращениями, трансформацией интересов и социального статуса субъектов-участников системы потребительской кооперации, содержанием социально-экономических отношений потребительской кооперации между ними.

Практическое значение предложенной системы критериев диагностики эффективного функционирования потребительской кооперации как социально-экономической системы заключается в возможности их непосредственного использования при обосновании, выборе и использовании показателей в процессе анализа тенденций эффективного функционирования потребительской кооперации, а также обосновании стратегий, планов и программ их развития на краткосрочную, среднесрочную и долгосрочную перспективу.

Ключевые слова: функционирование, диагностика, потребительская кооперация, социально-экономическая система, критерий надежности управления, критерий функциональной эффективности, критерий производственно-технологической эффективности, критерий коммерческой эффективности, критерий социальной эффективности, критерий экологической эффективности, критерий социально-психологической эффективности.

O. Taran-Lala, Cand. Econ. Sci., Docent (Poltava University of Economics and Trade). Methodological aspects of forming of mechanism of diagnostics of effective functioning of consumer cooperation of Ukraine as socio-economic system.

Summary. The problem of functioning of consumer cooperation as a socio-economic system acquires the special meaningfulness and requires complex methodological researches, development of scientifically-reasonable conception of functioning, which will allow substantially to influence on social and economic processes on realization of which the increase of standard of life of population of our state depends. Modern conception of functioning requires activation of theoretical researches and practical developments on problems of functioning of consumer cooperation as a socio-economic system which would take into account the today's features of development of national economy.

In scientific literature there are different methodologies which remove essence of the mentioned process. But, a to present tense in scientific literature was not got wide illumination methodical going near complex diagnostics of the effective functioning of the system of consumer cooperation in relation to the features of the stage of becoming of economy of after industrial company.

Thus, study of scientific labours, sacred to diagnostics of efficiency of functioning of consumer cooperation testifies to the differences in the methodical going near the decision of this problem.

Determining theory-methodological and practical meaningfulness of genesis of functioning consumer cooperation as a socially economic system, it is expedient to admit that the problem of the effective functioning of consumer cooperation requires a further scientific ground, that conditioned and

determines actuality of this research absence of well-organized aggregate of instruments and worked out methodology of determination of efficiency of functioning of the socio-economic system.

Debatableness of problem, objective necessity of the further deepening of theoretical achievements of conceptually - methodological character and applied developments on diagnostics of functioning of consumer cooperation as a socio-economic system in the structure of national economy stipulated a research purpose.

Thus, a theoretical analysis and generalization of scientific labours allowed us to give next determination of concept "effective functioning of the system of consumer cooperation" is effectiveness of quantitative and high-quality time-histories and space, transition of her from one high-quality state which is characterized by structural transformations, as, on the whole systems, so her basic ingredients and connections (social-organizational and social-economic structures, socio-economic relations, social status and interests of subjects-participants, social institutes of consumer co-operation and others like that), that is characterized by structural transformations, transformation of interests and social status of subjects-participants of the system of consumer cooperation, maintenance of socio-economic relations of consumer cooperation between them.

The practical value of the offered system of criteria of diagnostics of the effective functioning of consumer cooperation as a socio-economic system consists in possibility them direct using for a ground, choice and use of indexes in the process of analysis of tendencies of the effective functioning of consumer cooperation, and also ground of strategies, plans and programs of their development on a short-term, medium-term and long-term prospect.

Keywords: functioning, diagnostics, consumer co-operation, socio-economic system, criterion of management reliability, criterion of functional efficiency, criterion of productive-technological efficiency, criterion of commercial efficiency, criterion of social efficiency, criterion of ecological efficiency, criterion of social-psychological efficiency.